

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті розкрито погляди В. О. Сухомлинського на творчу особистість учителя. У контексті вимог Концепції Нової української школи актуалізуються основні ідеї В. О. Сухомлинського стосовно формування творчого учителя. Проаналізовано психолого-педагогічні умови формування творчої особистості майбутнього учителя, як-то: формування у студентів постійної потреби в самовдосконаленні, творчому саморозвитку, необхідності вивчення та творчого використання передового педагогічного досвіду; наявність мотивації; педагогічне стимулювання; дидактичні умови; врахування вікових особливостей студентів; взаємодія майбутнього вчителя з іншими людьми, побудована за принципом діалогу; різнобічна орієнтація майбутнього вчителя на всі сфери практичної педагогічної діяльності. Доцільність кожної із наведених умов підтверджується педагогічними ідеями та практичною діяльністю Василя Олександровича Сухомлинського.

Ключові слова: Нова українська школа, творча особистість учителя, В. О. Сухомлинський, формування майбутнього учителя, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми. В Україні активно впроваджується Концепція Нової української школи, згідно з якою другим ключовим компонентом у формулі нової школи визначений «умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно» [5, с. 11]. У сучасних умовах творча особистість стає досить вагомим для суспільства на всіх етапах його розвитку. Адже «потужну державу і конкурентну економіку забезпечить згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. Саме таких повинна готувати середня школа України», – зазначено у Концепції [4, с. 5].

«Спільноту творчих людей» здатен підготувати творчий та відповідальний учитель, який постійно працює над собою. Тому на сьогодні особливо актуальними стають питання формування творчої особистості майбутнього вчителя в процесі його підготовки у закладі вищої освіти (далі –ЗВО). Позаяк сучасні соціальні умови об'єктивно вимагають підготовки фахівців з розвиненим творчим мисленням. Не випадково видатний педагог ХХ століття Василь Олександрович Сухомлинський, який називав вчителя «творцем-майстром, що створює людину» [14, с. 394], стверджував, що творчість учителів «можлива за тієї умови, коли в колективі склалось педагогічне переконання: для того, щоб діти успішно вчилися, їх треба навчити вчитися» [14, с.413].

Ідеї В. Сухомлинського про формування творчого вчителя набувають в Україні нового звучання в умовах побудови нової української школи. Аналіз наукової спадщини В. Сухомлинського засвідчує відображення в його педагогічних ідеях основних змістовних напрямів концепції «Нова українська школа». А саме: компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований підходи в освіті, дитиноцентризм, необхідність вмотивування роботи педагога й удосконалення шляхів його професійного зростання та ін.

Метою пропонованої розвідки є актуалізація ідей В. О. Сухомлинського щодо формування творчої особистості майбутнього учителя Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Проблему формування творчої особистості вивчали Р. Грановська, Я. Пономарьов та ін. [1; 7]; окремі аспекти творчої педагогічної діяльності аналізували В. Кан-Калик, М. Маскаєва, Л. Мещерякова, В. Риндак та ін. [2; 3; 10].

Останнім часом низка вчених (А. Москвіна, О. Половенко, З. Равкін, В. Риндак та ін.) аналізували ідеї Василя Олександровича Сухомлинського з проблеми виховання вчителя-майстра, створення умов для його творчої діяльності та безперервної освіти [9; 8; 6]. У той же час варто зауважити, що проблема формування творчої особистості майбутнього вчителя Нової української школи у контексті педагогічних ідей В. О. Сухомлинського ще не була предметом окремої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепцією Нової української школи визначено складники, якими з боку держави та місцевої громади як повноправного учасника освіти має забезпечуватися успішна організація навчально-виховного процесу, одним з яких, як ми вже зазначали, є умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно [5, с. 11].

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського ідея *професійного творчого становлення учителя* також чітко простежується. У книзі «Як виховати справжню людину» педагог підкреслював: «У справжнього вчителя – найважче і найрадісніше життя, трепетно хвилююча і складна творчість, надзвичайно тонкі інструменти, які вічно вдосконалюються і якими він впливає на людську душу. Учитель творить Людину. Ці мудрі і вагомні слова можна сказати тільки про матір і батька... Праця педагога – це, насамперед праця серця, і лише тому, що це праця серця, це і творчість розуму» [11, с. 340-341]. Учитель лише тоді може стати творчою особистістю, а його діяльність – творчістю, коли результатом його діяльності будуть нові, оригінальні, досконаліші матеріальні й духовні цінності.

Творчість В. Сухомлинський вважав могутнім стимулом і вершиною духовного життя людини, показником найвищого ступеня розвитку її інтелекту, почуттів, волі. У праці «Методика виховання

колективу» (1971) педагог зазначав, що «творчість є діяльністю, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа. ... Творчість – це незримі ниточки, які об'єднують серця. Якщо ви хочете, щоб людина благотворно впливала на людину, утверджуйте в духовному житті колективну й особистості творчість» [12, с.507].

Аналізуючи питання творчості вчителя у праці «Народження громадянина», В. Сухомлинський писав: «Проблема творчості – одна з ділянок педагогічної цілини, і щоб розпочати її освоєння, треба створити книгу про педагогічний аспект творчості» [13, с.565]. І хоча такої книги павлівський директор написати не встиг, проте особливо ретельно він описав на основі власних спостережень особливості *формування творчої особистості вчителя початкових класів*. Педагог підкреслював: «Якщо уважно придивитися до того, що роблять учні в початкових класах, то можна без перебільшення сказати: головне завдання початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями. Звичайно, це завдання не знімається й далі, але в початковій школі воно стоїть на першому місці. ... *головне завдання* початкових класів – це *навчити дитину вчитися*. Навчити її користуватися тим інструментом, без якого їй з кожним роком усе важче і важче оволодівати знаннями, без якого вона стає невстигаючою, нездібною» [14, с.407] (курсив В. Сухомлинського – С.П.).

Навчити молодшого школяра вчитися може такий вчитель, який, прازом з професійною підготовкою, тобто накопиченою сумою знань, практичних умінь і навичок, матиме активне пізнання: буде вміти самостійно здобувати знання, самостійно знаходити альтернативні варіанти розв'язання різних педагогічних завдань. Тому одним з найважливіших завдань навчання у ЗВО є формування творчих здібностей кожного студента, майбутнього вчителя. Водночас під формуванням творчої особистості вчителя ми розуміємо розвиток особистості студента, що проявляється у позитивних змінах структури її креативних властивостей і якостей, що відображається у конкретних результатах творчої діяльності.

У цьому контексті актуальною є думка Василя Олександровича про те, що творча праця вчителя починається там, «де загорається іскра живої, трепетної думки, що шукає відповідь на питання, яке висувається життям. Без питання, без бажання знайти причинні залежності між явищами ця іскра ніколи не загориться» [14, с.406].

Проведені розвідки дають можливість твердити, що творчість майбутнього вчителя початкових класів передбачає комплексне і варіативне використання ним всієї сукупності основних теоретичних і практичних умінь, бачення проблеми в педагогічних явищах, розуміння дитини, готовність стати на її позицію, здатність до педагогічної рефлексії, до критичної оцінки самого себе в різних планованих і таких, що виникли

спонтанно, педагогічних ситуаціях.

Для досягнення цієї мети необхідна наявність сприятливих психолого-педагогічних умов, до яких, на основі вивчення наукової літератури з проблеми, ми відносимо:

- *формування у студентів постійної потреби в самовдосконаленні, творчому саморозвитку, необхідності вивчення та творчого використання передового педагогічного досвіду.* У першій бесіді з молодим директором школи «Основні проблеми творчої праці педагога» («Розмова з молодим директором», 1965) В. Сухомлинський якраз акцентував увагу на розвитку творчості кожного вчителя [14, с.394-426].

Наприклад, одним з аспектів педагогічної творчості педагог вважав інтерес вчителя до пошуку, до аналізу власної діяльності, втілення теорії в практику, навчання учнів оволодівати знаннями, керувати розумовою працею школярів: «Я прагну до того, щоб кожний учитель шукав творчі шляхи здійснення ідеї, продумував специфіку свого предмета, враховував особливості мислення своїх учнів» [14, с.421];

- *наявність мотивації.* Будь-яка діяльність протікає більш ефективно і дає якісні результати, якщо при цьому в особистості є мотиви, що викликають бажання діяти активно, з повною віддачею сил, долати труднощі, просуваючись до наміченої цілі. Навчальна діяльність майбутніх вчителів протікає більш успішно, якщо у студентів є пізнавальний інтерес, позитивне ставлення до педагогічної діяльності, потреба в отриманні професійних знань, умінь, навичок, прагнення до розвитку творчого потенціалу та реалізації себе в якості вчителя.

Особливо цінним в контексті сказаного в спадщині В. О. Сухомлинського є те, що павлиський директор виховував, формував мотивацію, розвивав творчий потенціал вчителя власною позицією, власними переконаннями і працею, він прагнув «пробудити інтерес до творчого осмислення власної праці» у вчителів довіреної йому школи [14, с.400].

Водночас стимулом, який різко підвищує мотивацію студентів до творчої діяльності, буде така організація навчально-виховного процесу, при якій насамперед реалізується творча активність майбутніх учителів. «Творчість починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу, при цьому людська особистість немовби зливається зі своїм духовним надбанням», – вважав В. Сухомлинський [15, с.566];

- *педагогічне стимулювання*, що являє собою свідоме використання суб'єктом різноманітних стимулів і полягає в доцільному відборі, необхідній модифікації і включенні у навчально-виховний процес з урахуванням конкретної ситуації.

При досягненні поставлених цілей та отриманні очікуваного результату особистість переживає внутрішнє задоволення, радість успіху, творче натхнення. З приводу реалізації цієї умови Василь Олександрович

зазначав: «Творче натхнення – людська потреба, в якій особистість знаходить щастя. Переживаючи духовне задоволення від того, що вона творить, людина по-справжньому відчуває, що вона живе» [серце, с.566]. Відкриття, злеті «творчого натхнення саме і є тим вогником, який розсіює і виганяє байдужість, інертність, пробуджує в педагогічному колективі іскру творчості» [14, с.398];

- *дидактичні умови, чинники процесу навчання*, що детермінують розвиток (саморозвиток) навчально-професійної діяльності студентів у напрямі досягнення мети формування їх творчої особистості. Сухомлинський вважав, що «справжній педагогічній творчості властиві риси дослідження, творчого узагальнення своєї праці» [14, с.422];

- *урахування вікових особливостей студентів*. Студентство – це вік юності, який відрізняється найбільш високим освітнім рівнем, творчою активністю, креативністю. Це пора найскладнішого структурування інтелекту людини, яке дуже індивідуальне і варіативне. Саме у цьому віці, стикаючись із безліччю нових, суперечливих життєвих ситуацій, особистість стимулює і актуалізує свої творчі потенції. Багаторічний досвід переконав Василя Олександровича у тому, «що самою сутністю педагогічної творчості є думка, задум, ідея, пов'язана з тисячами повсякденних явищ» [14, с.406];

- *процес взаємодії майбутнього вчителя з іншими людьми, побудований за принципом діалогу*. Діалогічний підхід у професійній підготовці вчителя забезпечує пріоритет суб'єкт-суб'єктних відносин. Взаємодія на основі спільної творчої діяльності створює атмосферу співтворчості – найвищий рівень взаємодії педагогів і учнів, викладачів і студентів. Такі умови впливають на позитивні властивості та якості особистості, її індивідуально-творчу спрямованість, саморозвиток. З цього приводу Василь Олександрович зазначав: «Процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поряд з ним. Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення в душах інших людей» [12, с.507];

- *різнобічна орієнтація майбутнього вчителя початкових класів на всі сфери практичної педагогічної діяльності*. Творчий характер педагогічної практики передбачає, що в її процесі у студентів розвиваються дослідницькі здібності, здатність до нестандартної інтерпретації навчально-виховного процесу. Цьому сприяють знайомство з творчо працюючими вчителями, виконання різних завдань творчої спрямованості (складання кросвордів, аналіз та вирішення педагогічних ситуацій і завдань, розробка сценаріїв свят, колективно-творчих справ, моделювання уроків), підготовка курсових і дипломних проектів.

Прикладом реалізації цієї психолого-педагогічної умови у Павлиській середній школі, якою керував В. Сухомлинський, була «школа педагогічної культури». На думку Василя Олександровича, «це дуже цінна

форма поширення досвіду». Адже «головне в школі педагогічної культури – це живе, безпосереднє спостереження явищ навчально-виховної роботи, роздуми про ці явища, про взаємозв'язок і залежність між ними» [14, с.8].

Безсумнівно, формування творчої особистості майбутнього вчителя нової української школи буде ефективним, тоді, коли будуть дотримані зазначені вище умови. Причому доцільність кожної з наведених умов підтверджується педагогічними ідеями та практикою Василя Олександровича Сухомлинського.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Здійснений аналіз особливостей розвитку творчої особистості майбутнього вчителя нової української школи в контексті ідей В. Сухомлинського дає змогу зробити такі висновки:

1. Педагогічна спадщина Василя Олександровича Сухомлинського підтверджує: творчі здібності потрібно розвивати, творчості можна вчити, творчу особистість учителя потрібно формувати. Для цього необхідно створювати такі умови, щоб навчання переходило у самонавчання, виховання у самовиховання, а особистість зі стану розвитку – у фазу творчого саморозвитку.

2. Творчу особистість майбутнього вчителя нової української школи необхідно формувати ще на етапі підготовки до педагогічної діяльності у ЗВО. Шлях до творчості у вчителя починається з усвідомлення, а потім продовжується в розвитку і переходить у творчий саморозвиток. Це визначається, з одного боку, потребами у професійному самовдосконаленні, а з іншого – потребами в усвідомленні і пізнанні своїх сильних і слабких професійно-особистісних якостей.

3. До основних психолого-педагогічних умов формування творчої особистості вчителя нової української школи варто віднести: формування у студентів постійної потреби у самовдосконаленні та у творчому саморозвитку; наявність мотивації; педагогічне стимулювання; дидактичні умови, чинники процесу навчання; врахування вікових особливостей студентів; процес взаємодії майбутнього вчителя з іншими людьми, побудованому за принципом діалогу; різнобічну орієнтацію майбутнього вчителя початкових класів на всі сфери практичної педагогічної діяльності.

Узагальнюючи, необхідно зосередити увагу на тому, що створена й апробована Василем Олександровичем Сухомлинським система формування творчої особистості вчителя сьогодні є актуальною і потребує у перспективі подальших досліджень, зокрема як джерело науково-педагогічних ідей трансформації освіти в Україні і технологій побудови Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грановская Р. М. Творчество и преодоление стереотипов / Р. М. Грановская, Ю. С. Крижанская. – СПб. : Изд. OMS, 1994. – 192с.

2. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 140 с.
3. Маскаева М. А. Педагогические условия воспитания творческой личности в образовательном процессе / М. А. Маскаева // Человек и образование. – № 3 (16) 2008. – С.67–70.
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf>
5. Нова українська школа: поради для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
6. Половенко О. В. Розвиток творчості вчителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / О. В. Половенко // Педагогічний вісник. – 2013. – № 2/3. – С. 56–58.
7. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М. : Издательство «Наука», 1976. – 304 с.
8. Равкин З. И. Педагогика творчества и новаторства: О педагогическом наследии В. А. Сухомлинского / З. И. Равкин // Советская педагогика. – 1989. – №9. – С. 103–109.
9. Рындак В. Г. Личность. Творчество. Развитие / В. Г. Рындак, А. В. Москвина. – М. : Педагогический вестник, 2001. – 290 с.
10. Рындак В. Г. Теоретические основы развития творческого потенциала учителя (в процессе освоения педагогических инноваций) / В. Г. Рындак, Л. В. Мещерякова. – М.: Педагогический вестник, 1998. – 116 с.
11. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (Этика коммунистического воспитания). Педагогическое наследие / Сост. О. В. Сухомлинская. – М.: Педагогика 1990. – 288 с.
12. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 403–640.
13. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.
14. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.4. – с.393–626.
15. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 7–282.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Granovskaya R. M. Tvorchestvo i preodolenie stereotipov [Creativity and overcoming stereotypes] / R. M. Granovskaya, Yu. S. Krizhanskaya. – SPb. : Izd. OMS, 1994. – 192s.

2. Kan-Kalik V. A. Pedagogicheskoe tvorchestvo [Pedagogical creativity] / V. A. Kan-Kalik, N. D. Nikandrov. – M. : Pedagogika, 1990. – 140 s.
3. Maskaeva M. A. Pedagogicheskie usloviya vospitaniya tvorcheskoy lichnosti v obrazovatelnom protsesse [Pedagogical conditions of creative personality education in the educational process] / M. A. Maskaeva // Chelovek i obrazovanie. – № 3 (16) 2008. – S. 67–70.
4. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual framework for secondary school reform] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf>
5. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school: a teacher's guide] / Pid zah. red. Bibik N. M. K.: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady», 2017. – 206 s.
6. Polovenko O. V. Rozvytok tvorchoosti vchytelia v pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho [Development of teacher's creativity in V. O. Sukhomlynskyi's pedagogical heritage] / O. V. Polovenko // Pedahohichni visnyk. – 2013. – № 2/3. – S. 56–58.
7. Ponomarev Ya. A. Psihologiya tvorchestva [Psychology of creativity] / Ya. A. Ponomarev. – M. : Izdatelstvo «Nauka», 1976. – 304 s.
8. Ravkin Z. I. Pedagogika tvorchestva i novatorstva: O pedagogicheskom nasledii V. A. Suhomlynskogo [Pedagogy of creativity and innovation: On the pedagogical heritage of V. A. Sukhomlynsky] / Z. I. Ravkin // Sovetskaya pedagogika. – 1989. – №9. – S. 103–109.
9. Ryindak V. G. Lichnost. Tvorchestvo. Razvitie. [Personality. Creativity. Development.] / V. G. Ryindak, A. V. Moskvina. – M. : Pedagogicheskiy vestnik, 2001. – 290 s.
10. Ryindak V. G. Teoreticheskie osnovyi razvitiya tvorcheskogo potentsiala uchitelya (v protsesse osvoeniya pedagogicheskikh innovatsiy) [Theoretical bases of development of creative potential of the teacher (in the process of mastering pedagogical innovations)] / V. G. Ryindak, L. V. Mescheryakova. – M.: Pedagogicheskiy vestnik, 1998. – 116 s.
11. Suhomlynskiy V. A. Kak vospitat' nastojashhego cheloveka: (Jetika kommunisticheskogo vospitaniya) [How to educate a real person: (Ethics of communist education)]. Pedagogicheskoe nasledie / Sost. O. V. Suhomlynskaja. – M.: Pedagogika 1990. – 288 s.
12. Sukhomlynskiy V. O. Metodyka vykhovannia kolektyvu [Methods of team education] / V. O. Sukhomlynskiy // Vybr. tv. : v 5 t. – K. : Rad. shk., 1976. – T. 1. – S. 403–640.
13. Sukhomlyns'kyy V. O. Narodzhennya hromadyanyna [Birth of a citizen] / V. O. Sukhomlyns'kyy. – K. : Rad.shkola, 1970. – 288 s.
14. Sukhomlynskiy V. O. Rozmova z molodym dyrektorom [Talk with a young director] / V. O. Sukhomlynskiy // Vybr. tv.: v 5 t. – K. : Rad. shk., 1977. –T. 4. – S. 393–628.

15. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to the children] / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv. : v 5 t. – K. : Rad. shk., 1976. – T. 3. – S. 7–282.

Аннотация. В статье раскрыты взгляды В. А. Сухомлинского на творческую личность учителя. В контексте требований Концепции Новой украинской школы актуализируются основные идеи В. А. Сухомлинского относительно формирования творческого учителя. Проанализированы психолого-педагогические условия формирования творческой личности будущего учителя, а именно: формирование у студентов постоянной потребности в самосовершенствовании, творческом саморазвитии, необходимости изучения и творческого использования передового педагогического опыта; наличие мотивации; педагогическое стимулирование; дидактические условия; учет возрастных особенностей студентов; взаимодействие будущего учителя с другими людьми, построенное по принципу диалога; разносторонняя ориентация будущего учителя на все сферы практической педагогической деятельности. Целесообразность каждого из приведенных условий подтверждается педагогическими идеями и практической деятельностью Василия Александровича Сухомлинского.

Ключевые слова: Новая украинская школа, творческая личность учителя, В. А. Сухомлинский, формирование будущего учителя, психолого-педагогические условия.

Annotation. The author reveals the views. V. O. Sukhomlynskyi on the creative personality of the teacher. In the context of the requirements of the Concept of the New Ukrainian school we analyzed the main ideas of V. O. Sukhomlynskyi on the formation of the creative teacher. The psychological and pedagogical conditions of formation of the creative personality of the future teacher, such as: the formation of students' constant need for self-improvement, creative self-development, the need to study and creative use of advanced pedagogical experience; the presence of motivation; pedagogical stimulation; didactic conditions are analyzed; taking into account the age characteristics of students; interaction of the future teacher with other people, built on the principle of dialogue; versatile orientation of the future teacher in all areas of practical teaching. The expediency of each of the given conditions is confirmed by pedagogical ideas and practical activities of Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi.

Key words: New Ukrainian school, creative personality of the teacher, V. O. Sukhomlynskyi, formation of the future teacher, psychological and pedagogical conditions.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2018